

LEKSANDS KYRKA

Kyrkan 1; Leksands församling; Leksands kommun; Dalarnas län

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkans plats på udden som skapats vid Österviken och Österdalsälven brukades redan under förhistorisk tid. Rester av en stenåldersboplats, vikingagravar, ett gravfält med brandgravar samt tidiga kristna gravar vittnar om platsens betydelse och långvariga användning.

Nuvarande kyrka har haft två föregångare varav den andra utgör kärnan i nuvarande byggnad. Del av lämningarna som påträffats under golvet bedöms ha utgjort grundmuren till en kvadratisk träbyggnad, troligen en stavbyggnad. Ytterligare lämningar anses härstamma från en medeltida stenbyggnad som bedöms ha varit föregångaren till nuvarande kyrka. Till omfång anses den ha motsvarat de tre mellersta skeppen i nuvarande långhuset. Till den rektangulära byggnaden hörde troligen också en liten sakristia i norr. En betydande del av långhusets gavlar är bevarade och införlivade i nuvarande murar. Den äldsta kyrkan saknade valv och var byggd helt av gråsten. Med Mälardalens medeltida kyrkor som jämförelse antas den härröra från omkring 1300.

I mitten av 1400-talet tillbyggdes kyrkan med ett torn i väster. Mot slutet av samma sekel eller i början av följande delades långhuset i tre skepp genom pelarrader. Det något högre midskeppet täcktes med stjärnvalv och sidoskeppen med kryssvalv. Även tornets vapenhus välvdes med stjärnvalv. Kort därefter utsmyckades de putsades valven med kalkmålningar. Tornet eldhärjades vid flera tillfällen och efter den förödande branden som 1709 drabbade tornet och långhuset inleddes en genomgripande ombyggnad som pågick fram till 1715. Den gav kyrkan sin nuvarande form och utseende. Större delen av tornet revs och omvandlades till vapenhus. Byggnaden utvidgades dels med nytt kor i förlängningen av midskeppet och dels med ett sidoskepp i norr. Taket ombyggdes till brutet och valmat tak och kröntes med sin karakteristiska lökspira över byggnadens mitt. Nu var Leksands kyrka omvandlad till centralkyrka, med en kvadratisk plan, förstärkt av tornbyggnad över takets mitt. Den slutliga förändringen i stommen berörde sakristian som utvidgades 1755.

Av kyrkans medeltida inredningar återstår endast ett triumfkrucifix som dateras till 1300-talets andra hälft. Korets ursprungliga altarskåp är nu placerat i Evertsbergs kapell. Större delen av inredningen förnyades eller ombyggdes liksom själva byggnaden efter branden i början på 1700-talet. Altaruppsats, predikstol, dopfont och nummertavlor är representativa exem-

pel på kyrkans nya inredningar från perioden, till betydande del Stockholmsarbeten utförda av bildhuggaren Olof Gerdman.

Leksands kyrka utmärker sig genom sina många bevarade läktare. På 1750-talet hade kyrkan inte mindre än nio läktare men under följande årtionde revs samtliga utom orgelläktaren i väster som härrör från 1600-talet. Nya läktare uppfördes istället och material från de gamla återanvändes. Läktarna kring koret har till större del bevarat sina ursprungliga inredningar från 1760-talet; bl.a. bänkar, hatthängare och ljusarmar. Kyrkorummets bänkinredning är av yngre datum och speglar renoveringen från 1892, liksom den några år yngre orgelfasaden på västra läktaren.

Kyrkans återkommande utvidgningar och de många läktarna speglar den kraftiga befolkningsökningen i de vida områdena som låg under moderkyrkan i Leksand. Slutligen delades församlingen och nya kyrkor uppfördes, först i Djura 1780 och sedan i Siljansnäs 1875.

Kyrkomiljön

Kyrkan är uppförd på en udde som bildas av Östervikens östra strand och Österdalälvens utlopp ur Siljan. Platsen har sedan urminnes haft ett strategiskt läge, långt in i den skyddade viken som ansluter till Siljan och Österdalälven. Där förenades alla viktiga land- och vattenförbindelser för Siljansbygden och norra Dalarna.

Området nordost om kyrkan, Kyrkvallen, har i generationer varit samlingsplats för sockenborna och Siljansbygdens allmoge vid religiösa högtider, sockenstämmor, marknader eller vid betydelsefulla rådslag för socknen, länet och riket.

Kring Kyrkvallen, öster om kyrkan, ligger ännu en rad eminenta byggnader, bl.a. prostgården, komministerbostället, skolprästgården, den forna gästgivargården och gamla tingshuset. Några finns även ett större antal kulturhistoriska byggnader samlade inom friluftsmuseet öster om kyrkan. Leksands tätort som har föregåtts av en radby har utvecklats först öster om kyrkbyn mot järnvägen och sedan även söder om älven.

Området mellan kyrkan och vattnet har tagits i anspråk för kyrkogården som även utvidgats mot norr. Från samhället i nordost leder en bred planterad allé, Kyrkallén, till kyrkan. I alléns förlängning, i höjd med klockstapeln, markeras infarten till kyrkotomten och kyrkogården med en monumental infart bestående av fyra putsade stolpar med tre grindar.

Övrigt

Riksintresse för kulturmiljövården: **Leksands-Noret [W 46]**

Motivering: Bygdecentrum vid Siljan i ett läge där sambandet med älven och kommunikationerna på och över denna är påtagliga.

Uttryck för riksintresset: Kyrkvall med medeltida kyrka, klockstapel från 1600-talet, präst- och klockarboställen, gästgivaregård och tingsplats. I anslutning till kyrkomiljön har en tätort med karaktär från sekelskiftet 1900 vuxit upp på gammal åkermark nära byn och kyrkan.

Övriga byggnader

Kyrkomiljön omfattar ett större antal representativa och typiska byggnader som huvudsakligen grupperar sig öster och nordost om kyrkan, det rör sig om boningshus samt tillhörande ekonomibyggnader. Till dessa hör prostgården vars huvudbyggnad har anor från 1600-talet; komministerbostället vars äldsta byggnad härrör från 1700-talet medan manbyggnaden är från 1897. Dit hör även skolprästgården med byggnader från 1790-talet. Huvudbyggnaden vid gästgiverigården fick sitt nuvarande utseende kring sekelskiftet. 1900.

(Se "Prästgårdsinventering", 1976; 1993)

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården

Leksands omfattande kyrkogård har tillkommit i olika etapper och utsträcker sig huvudsakligen norr om kyrkan men har även gravkvarter väster och söder om kyrkan, mot sjöstranden. De äldsta gravarna finns närmast kyrkobyggnaden, på norra sidan ligger de s.k. allmänna gravarna uppställda i kronologisk ordning efter dödsfallens tidpunkt. I äldre tider var familjegravar sällsynta undantag, av ekonomiska skäl. De allmänna gravarna markerades oftast med ett vitt träkors, mera sällan med en enkel natursten. På området förekommer också traditionella gravstenar och järnkors.

Fram till 1910-talet utsträckte sig kyrkogården endast söder om kyrkan mot sjön, över två gravkvarter mot norr samt över ett smalt område öster och söder om kyrkan. Under gravkapellet finns gravar från 1600-talet och väster om detta det s.k. spanska området, mot norr med allmänna gravar och mot söder med familjegravar. Gravvårdarna härrör från åren 1918 till 1919 då epidemin med spanska sjukan härjade som värst. Södra kyrkogården är anlagd på 1950-talet, där blandas allmänna och familjegravar. Norra kyrkogården tillkom 1967 och minneslundan 1979.

Murarna kring de äldsta delarna av kyrkogården är uppförda av gråsten under åren 1802-1839 och portarna med sina putsade stolpar och smidda grindar tillkom under samma period. Den nya muren ersatte en tvåhundra år äldre mur, uppförd av tegel på gråstensgrund och täckt på krönet med spån.

Gravkapellet nordväst om kyrkan, S:t Petri kapell fick sin nuvarande utformning 1985. Ursprungligen var det ett enklare bårhus som enligt ett inristat årtal uppfördes 1760.

Klockstapeln

Till Leksand karakteristiska kyrka hör den mäktiga klockstapeln som uppförde 1628, utanför kyrkogårdsmuren på kyrkvallen. Den tillkom för att ersätta kyrkans torn som brann året innan.

Klockstapeln är byggd i stolpkonstruktion med fristående strävstolpar i väster och öster, bräd-fodrad, spånslagen samt tjärad med undantag av lanterninen och ljudöppningarna. Huven och lanterninens spira har beklädnad av kopparplåt, klockkammaren har vida öppningar i norr och söder. På norra sidan finns en dörrförsedd ingång.

Kyrkan

Stora delar av kyrkans ursprungliga murstomme av gråsten är bevarad. Den avslöjar att kyrkobyggnaden ursprungligen var rektangulär och motsvarade till ytan mittskeppet med sina smala anslutande sidoskepp. De till större del bevarade gavelrösterna i väster och öster visar att byggnaden hade ett högt och brant tak och att den till sin storlek och form motsvarade kyrkorna från perioden omkring 1300-talet i Mälardalen. Kyrkan tillbyggdes omkring 1400 med ett rektangulärt torn mot västra gaveln. Tornet var uppfört av dels gråsten och dels tegel. Det saknade inledningsvis valv och hade fönsteröppningar i norr och söder.

Det ursprungliga långhuset utgjordes av ett stort rektangulärt rum. Vålvningen av kyrkan genomfördes troligen i början på 1500-talet. I samband med detta delades kyrkorummet i tre skepp genom pelarrader, varvid mittskeppet blev något högre. De smala sidoskeppen försågs med rektangulära kryssvalv medan mittskeppet samt tornets vapenhus täcktes med stjärnvalv. Tegelvalven och -pelarna putsades, kort därefter utsmyckades valven med kalkmålningar som fragmentariskt ännu är bevarade på bl.a. korvalvet. Omkring 1520 tillbyggdes kyrkan med en sakristia mot norr och ett vapenhus i söder.

En avgörande utvidgning av långhuset genomfördes på 1670-talet då det breda södra sidoskeppet tillfördes. Det befintliga vapenhuset återanvändes i skeppets konstruktion, vilket förklarar skeppets märkliga avslutning i väster med sin indragna och sneda gavel. I norr utvidgades sakristian. Södra sidoskeppet försågs med stjärnvalv och fick en ny portal med skulpterad omfattning.

Efter den omfattande branden 1709 ombyggdes betydande delar av kyrkan, såväl ut- som invändigt. Stilmässigt skulle den omgestaltade byggnaden spegla tidens stilideal. Arbetet slutförde 1715 och byggnaden fick då i stort sin nuvarande utformning. Det tresidiga koret i öster, i förlängning av mittskeppet, tillkom i samband med detta. Parallellt utvidgades kyrkan med ytterligare ett brett sidoskepp i norr, i förlängningen av den befintliga sakristian. Därmed blev kyrkans plan med sina fem skepp nästan kvadratisk. Det skadade kvadratiske tornet i väster revs delvis och nedre delen omvandlades till vapenhus, vilket utgör tillbyggnaden i väster.

Långhusets tak omformades till ett brutet tak som kröntes med en lökformad spira i mitten. Ombyggnationen gav kyrkobyggnaden karaktären av en centralkyrka.

Den sista utvidgningen av kyrkan berörde sakristian som på 1750-talet utvidgades ytterligare och blev därmed bredare än sidoskeppet, på så sätt bröts byggnadens symmetri.

Till största del är byggnaden uppförd av gråsten, men murade delar av tegel förekommer i pelare, valv, torn samt omfattningar.

"I samband med grävningsarbeten vid restaureringen av Leksands kyrkas exteriör, utförde Dalarnas Museum en arkeologisk förundersökning under augusti och oktober månad 1995. Delar av kyrkans grundmur framkom. Denna var uppbyggd av rektangulära tuktade stenar men även av natursten. De sistnämnda sköt på vissa ställen fram upp till 0,4 m utanför grundmuren. En igenmurad port fanns i södra skeppets västra del där det tidigare funnits ett vapenhus. Ytterligare en igenmurad port "prästporten" påträffades i korets södra vägg.

Kyrkan har haft ett antal ingångar som i samband med om- och tillbyggnation blivit igenmurade. I sin slutliga form har kyrkan en huvudingång genom vapenhuset, det forna tornet, i väst samt sidosingångar varav två i norr och två söder. Sakristian har en yttre ingång i sin östra mur samt en trappning som leder till kyrkans vind i sin västra mur.

Exteriör

Väggarna är spritputsade och avfärgade i gult i de stora fälten medan hörn, omfattningar och listverk har slätputs avfärgad i vitt. I korets östra mur finns i putsen en inmurad minnestavla i kalksten från 1700-talet som erinrar om kyrkans ombyggnad i början av seklet.

Ingången i väster är rundbågig med ett infällt språng, den har en enkel pardörr med plåtbeläggning. Ingången i norr är av samma typ som den västra medan södra ingången "brudportalen" inramas av en rikt utsmyckad sandstenomfattning som bär årtal 1671. Södra långväggen har ytterligare en portal nära gaveln i öster, norra långväggen likaså mot väster. De är beträffande utformning och dörrar av samma typ som västra portalen. Sakristian har en ingång med stentrappa i sin västra sida, vilken är mindre än övriga och har stickbågig överdel. De flesta portaler härrör från kyrkans ombyggnad i början på 1700-talet.

Långhuset och koret har stickbågiga fönster, ovanligt höga och med låga solbänkar. Undantaget är vapenhusets fönster som är högt placerat, strax ovanför porten. Fönsteröppningarna har vinklade smygar, vita och slätputsade liksom omfattningarna. Solbänkarna har täckning av kopparplåt. Långhusets och vapenhusets fönster har gråmålade träramar och träspröjsar med rutindelning. Korfönstren har järnramar med rutindelning. Sidoskeppens gavlar har på västra sidan i höjd med vinden små och nästan kvadratiska träfönster i liv med fasaden. Sakristian har låga stickbågiga fönster med samma typ av fönsternischer som långhusets fönster. De har gråmålade träramar med mitt- och tvärposter samt små blyspröjsade glasrutor.

De flesta fönsteröppningarna härrör från kyrkans ombyggnad 1709-1715. Träramarna tillkom troligen 1855.

Det nästan kvadratiska långhuset är täckt av ett högt brutet tak med avvalmningar i sin övre del, mot öster och väster. Taket över sakristians utskjutande del i norr täcks genom en förlängning av sidoskeppets takfall. Taken har beklädnad av rödtjärat takspån.

Långhuset kröns i dess mitt av en tillbyggnad med klockkammare som bär en lökformad kupol krönt med en öppen lanternin och spira. Den vitmålade klockkammaren är av trä; den har kvadratisk plan och fasader med bl.a. triangulära gavlar, pilastrar och volut. I samtliga väderstreck finns urtavlor samt dubbla rundbågiga ljudöppningar försedda med luckor. Lökkupolen har beklädnad av rödtjärat takspån medan spiran täcks av kopparplåt. Spiran kröns med kulors, gyllene kungakrona och sedan 1711 med Karl XII:s namnchiffer.

Vapenhuset och koret har ett brutet tak, avvalmat över gavlarna. De har som långhuset beklädnad av rödtjärat spån. De snidade träfigurerna av apostlarna Petrus och Paulus, kyrkans skyddspatroner, som uppsattes på taknocken över koret och vapenhuset tillkom efter ombyggnaden av taket, i början av 1700-talet. De är utförda av bildhuggaren Erik Bergman.

Interiör

Långhusets valv bärs av rundpelare, kantiga murpelare eller enkla konsoler. Pelarna i mitterskeppet är kraftiga och vissa är delvis räfflade. Travéerna har rundbågiga arkader liksom mitterskeppets gördelbågar. Undantaget är mitterskeppets västliga travéer som har spetsbågiga arkader. Mitterskeppet, vapenhuset och södra sidoskeppet täcks av stjärnvalv, de smala sidoskeppen längs med mitterskeppet har kryssvalv med ribbor. Norra sidoskeppet avviker med sina kupolliknande, ribblösa kryssvalv liksom koret med sitt tunnvalv.

Nuvarande kor tillkom i början av 1700-talet och utgör en tillbyggnad av mitterskeppet. Det är tresidigt med fönsteröppningar försedda med glasmålningar i sidoväggarna. Koret har ett kalkstensgolv som är förhöjt med två steg i förhållande till kyrkorummet. I korgolvet finns infällda gravhällar.

I början av 1600-talet hade kyrkan tegelgolv. I samband med installationer för varmluftsuppvärmning, 1892 och 1909, schaktades större delen av golven. De kom därefter i långhuset samt i vapenhuset att beläggas med brädgolv och cementerade gångar. Gången till sakristian var belagd med gravstenar. Korets golv var av sten, sakristians golv var cementerat. Numera är golvet i långhuset belagt med plattor av röd kalksten.

Sidoingångarna i norr och söder har vindfång som bildar utskjutande kammare i sidoskeppen. De har en påkostad utformning i nyklassicistisk stil med segmentgavel, pilastrar, utsmyckande listverk, slutsten samt tillhörande rundbågiga pardörrar med breda ramar och speglar. Vindfång och dörrarna har en färgsättning med pastellblå fält mot vita inramningar. De har tillkommit i samband med kyrkans ombyggnad på 1700-talet.

Vapenhuset i väster utgör den kvarstående nedre delen av tornet som fram till 1709 reste sig mot gaveln av långhuset. Det bevarade och högt placerade stjärnvalvet tillkom kring sekelskiftet 1500. Golvet av röd kalksten härrör från upprustningen på 1970-talet och de inre dörrarna är samtida med långhusets sidodörrar. Det höga fönstret i väster släpper in ovanligt mycket dagsljus i vapenhuset som har vitputsade väggar och valv. På 1970-talet inreddes utrymmen under vapenhusets golv. De nås genom en rak trappa anlagd på norra sidan av rummet.

Sakristian är tillbyggd i flera etapper, dess slutliga utformning härrör från 1755. Den täcks med samma valvtyp som norra sidoskeppet, ett kupolliknande, ribblöst kryssvalv som vilar på trefasade murpelare. Sakristians västra mur är rummets ursprungliga före ombyggnationerna, i den finns tegeltrappan som från utsidan leder till vinden. Sakristian har en yttre ingång i sin östra vägg samt två dörrar mot kyrkorummet, den i södra väggen leder till koret och predikstolen och den i västra väggen till norra skeppet. Dörrarna har beklädnad av plåtskivor. Vid upprustningen av kyrkan i början på 1900-talet cementerades sakristians golv.

Den bestående kraftiga befolkningstillväxten under 1600- och 1700-talen skapade behov av nya sittplatser i kyrkorummet. Det är förklaringen till Leksands kyrkas många läktare, som till större del är bevarade till skillnad från många andra kyrkor.

Inredning och inventarier

Av kyrkans medeltida inredningar återstår endast ett triumfkrucifix som numera är placerat i kortravéens båge. Det dateras till omkring 1400 och anses vara ett svenskt arbete.

Kyrkans medeltida altarskåp ersattes 1675 med en altaruppsats donerad av Karl XI. Denna utgjorde en förlaga till altaruppsatsen i Riddarholmskyrkan som tillkom tre år senare. Den ursprungliga altartavlan, en medaljong föreställande Kristus på korset, är en replik till Riddarholmskyrkans altartavla. Den hänger numera i norra sidoskeppet ovanför sakristians dörr.

Karl XI:s donerade altaruppsats ombyggdes dock 1752 av bildhuggare Olof Gerdman i Stockholm. Den präglas av barocken och har en arkitektonisk rikt utformad och utsmyckad omfattning med portalkaraktär och på sidorna träskulpturer symboliserande tron och hoppet. Den kompletterades av Gerdman i krönen och i sidostyckena med snidade dekorativa element från rokokon.

I samband med ombyggnaden fick altaruppsatsen en ny altartavla målad på väv. Den är placerad i överdelen av inramningen och skildrar Nattvarden. Samma tema har en mindre avlång tavla målad på pannå som är placerad i nedre delen, strax ovanför altarbordet.

Altaruppsatsen är uppställd mot korets kortsida och är sammanbyggd med ett förhöjt altarbord av trä. Den halvrunda altarringen med skinnklädsel på räcke och knäfall ansluter till korväggen. Den är tillverkad 1892, delvis med delar av bröstpanel som härrör från 1600-talet.

Några år efter sin leverans av altaruppsatsen fick bildhuggare Gerdman i uppdrag att bygga om kyrkans befintliga predikstol. Denna hade anskaffats 1622 och var troligen gjord av Hans Snickare i Västerås. Den tillfördes en omfattande och frodig förgylld ornamentik, huvudsakligen i barockstil, på en gråblå marmorerad bakgrund. Relieferna på korgen föreställer bl.a. lagens tavlor, Kristus och den samariska kvinnan samt Kristus och Nikodemus. Ljudtaket kröns av en basunspelande ängel och ryggstycket utgörs av ett snidat draperi. Timglaslet i form av obelix med två timglas är en gåva från 1734.

Även de två nummertavlorna närmast koret har Gerdman som upphovsman. De är tillverkade 1752 och därmed samtida med altaruppsatsen. De har förgyllda rektangulära ramar med rokokkoornamentik i sniderierna, bl.a. änglahuvud och blomstergirlander. Två andra nummertavlor, yngre och av enklare slag med förgyllda ramar, hänger på pelarna som ligger i höjd med predikstolen.

År 1757 utförde Gerdman även dopfunten som står fäst på norra korväggen nära altaret. Den är utförd av trä i barockstil, prydd med rik förgylld ornamentik samt med en hög relief föreställande Kristi dop. Till dopfunten hör ett smyckat fat av mässing, ett tyskt arbete från 1500-talet.

Långhusets nuvarande öppna bänkar har tillkommit i samband med förnyelsen av kyrkorummet på 1890-talet. De har delvis blivit ombyggda senare vid ett par tillfällen men har tidstypiska gavlar, fram- och baskärmar. Nuvarande blå färgsättning härrör från reoveringen 1909.

I kyrkorummet hänger ett större antal ljuskronor, lampetter och ljusarmar av mässing från 1600-talets senare hälft och från 1700-talet. De är placerade över bänkkvarteren, gångarna och läktarna.

Leksands kyrka är ovanlig med sina många bevarade läktare från 1600- och 1700-talen. De har en komplicerad tillkomsthistoria och har varit avsedda för olika funktioner. Tack vare läktarna rymmer kyrkan 2300 personer.

På 1750-talet hade kyrkan inte mindre än nio läktare, men under följande årtionde revs samtliga utom orgelläktaren i väster. Två nya läktare uppfördes istället, medan västra läktaren tillbyggdes på sidorna till att omfatta hela västra gaveln. En av de nya läktarna uppfördes på södra sidan som ersättning för en tidigare läktare; den andra placerades i norr över ingången till sakristian. Material från de gamla läktarna återanvändes.

Av de bevarade läktarna finns i väster "gumskullen" på nordsidan och "gubbskullen" på sydsidan med orgelläktaren emellan. "Soldatskullen" ligger i sydost och "gapskullen" i nordost. De nås genom trappor uppsatta längs med väggarna, "gapskullen" som bär kororgel har även en spiraltrappa. Samtliga läktare bärs av svarvade kolonner och har läktarbarriärer med raka överstycken samt spegelfyllningar med dekor i rokokostil. Den blåtonade färgsättningen härstammar från 1909-års restaurering. Barriärerna till gapskullen och till västra läktarens vingar bär, målade på speglarna, kyrkoherdarnas namn från och med 1602. I samband med restaureringen 1971 togs målningar från 1730-talet fram på soldatläktarens barriär. De föreställer scener ur Sauls och Davids liv. Läktarna kring koret har till större del bevarat sina ursprungliga inredningar från 1760-talet; bl.a. bänkar, hatthängare och ljusarmar.

Kyrkans första orgel från 1680-talet placerades på en särskild läktare i koret. På 1720-talet uppfördes vid orgelbytet en ny orgelläktare, över den befintliga läktaren i väster. Denna orgelläktare revs på 1890-talet då den nya orgeln placerades på mittdelen av nedre läktaren. I samband med ombyggnad av orgeln på 1950-talet uppsattes målade pannåer, med musikinstrument som motiv, på nuvarande orgelläktarens barriär i väster. Pannåerna som är utförda på 1750-talet har tillhört gamla orgelläktaren som var placerad ovanför. På "gapskullen" uppsattes 1985 en kopia av Cahmans orgelfasad, i samband med installationen av en ny kororgel.

Ingen orgel omnämns vid visitationerna förrän 1683. Då omnämns ett positiv som donerades två år tidigare och som förmodligen var kyrkans första. Det placerades i koret på en särskild läktare, reparerades 1701 och skänktes slutligen 1735 till Djura.

I samband med kyrkans ombyggnad i början av 1700-talet anskaffades en ny orgel om tio stämmor som byggdes av J.H. Cahman. Den placerades på en ny orgelläktare ovanför den befintliga läktaren i väst. I samband med installationen av en ny orgel på 1890-talet skänktes Cahmans orgel till Djura kyrka och läktaren revs.

Ett nytt och betydligt större orgelverk, om 22 stämmor, av den senromantiska typen, uppfördes 1895 av Gustaf Adolf Setterqvist. Den placerades på nedre västra läktaren och tillfördes en fasad i nyrenässansens ritad av slottsarkitekten Agi Lindegren. En större ombyggnad av verket utfördes 1954 av Åkerman & Lund i samarbete med Oskar Lindberg. Verket som är placerat bakom 1890-talets fasad omfattar numera 50 stämmor.

En kopia av Cahmans barockorgel uppsattes 1985 i koret, framför sakristians södra sida. Den tillverkades av Magnussons orgelbyggeri. Verk och fasad placerades på gapskullen och spelbordet nedanför läktaren i koret.

Klockstapeln på kyrkvallen byggdes 1628, i den hänger tre klockor: Storklockan, gjuten 1704, och Lillklockan, gjuten samma år, samt Mellanklockan från 1844. Slagklockan för tornuret i takryttaren göts 1744 i Falun, före 1753 satt den i koret och gjorde tjänst som skriftklocka.

Övriga upplysningar

Kyrkan äger flera påkostade epitafier över några av kyrkans framstående präster. De har tillkommit mellan 1617 och 1730 och är av hög konstnärlig kvalitet samt speglar stilutvecklingen från renässansen till högbarocken.

Glasmålningarna i koret, Petrus i norr och Paulus i söder, tillfördes 1901.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Udden där kyrkan ligger var av stor betydelse redan under förhistorisk tid. En stenåldersboplats, vikingagravar samt ett gravfält med dels brandgravar och tidiga kristna gravar vittnar om att området med sitt strategiska läge varit bebott sedan urminnes tider. Lämningar efter äldre kultbyggnader, den ena av trä och den andra av sten, har påträffats inom kyrkan. Inget är dock känt om dessa byggnader men den ena härrör troligen från hednisk tid och den andra från tidig kristendom.

Leksand blev redan under tidig medeltid ett eget pastorat och under århundraden behöll Kyrkudden sin betydande roll som samlingsplats samt kyrkligt-, handels- och administrativt centra för bygdens invånarna. Kyrkbyn beskrevs på 1800-talets mitt som ”vidsträckt med utseende av en liten stad, med godt läge för handel och rörelse”. Ett stort antal byggnader av kulturhistorisk betydelse, de flesta med anknytning till kyrkan, ingår i kyrkomiljön. I anslutning till kyrkan och sjöstranden utsträcker sig en stor kyrkogård med en ovanlig rikedom av gravvårdar från olika perioder och av skilda slag.

Leksands nuvarande kyrka härstammar i sina äldsta delar troligen från 1300-talet. Den bestod inledningsvis av ett ovälvt långhus som tillbyggdes under första hälften av 1400-talet med torn i väster. Vid slutet av seklet täcktes långhuset och vapenhuset med tegelvalv som putsades och utsmyckades. Under 1600-talets senare hälft utvidgades kyrkan mot söder. Efter tre bränder fick byggnaden slutligen sin nuvarande form och utseende genom den omfattande ombyggnaden som genomfördes mellan 1709 och 1715. Det var då koret och norra sidoskeppet tillkom medan det skadade tornet ombyggdes till vapenhus. Den medeltida kyrkobyggnaden hade omvandlats till centralkyrka, enligt högbarockens arkitektoniska ideal. Det brutna taket kröntes med ett centralt torn som bar lökkupol.

Leksands kyrka utmärker sig med sin plan bestående i det närmaste av fem kvadrater: Den utgör förlagan till ett fåtal kyrkor med central plan som tillkom efter 1700-talets mitt. Inspiration hämtades troligen från Kungsörs centralkyrka, där Leksands kyrkas byggherre, kyrkoherden Lars Siljeström, tidigare tjänstgjort. De invändiga restaureringarna som genomfördes på 1890-talet och i början på 1900-talet har jämnat ut varandra och i stort har kyrkan behållit sin karaktär från 1700-talets mitt, med undantag för bänkinredningen. Senaste upprustningen på 1970-talet har fokuserat på restaurering och konservering av inredningar men samtidigt skapades nya utrymmen under sakristian och vapenhuset.

Även invändigt särskiljer sig Leksands kyrkobyggnad från de flesta kyrkor inom stiftet. Den har bl.a. en sällsynt planlösning med fem skepp, med olika bredd och välvningar. Säreigna och i övrigt numera sällsynta är kyrkans många läktare, de flesta från 1760-talet, som inverkar starkt på kyrkans inre karaktär. Kyrkorummet präglas också av många inredningar utförda eller ombyggda av bildhuggare Olof Gerdman från Stockholm. Hans arbeten från 1750-talet blandar stildrag och symbolik från senbarocken och rokokon.

Kyrkan och kringliggande byggnader ingår i ett område av riksintresse för kulturmiljövården

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön

- **Synliga och osynliga bevarade murverk och spår från olika byggnadsetapper som är av betydelse för förståelsen av byggnadens historia**
- **Kyrkobyggnadens välbevarade exteriör som präglas av den slutliga ombyggnaden under 1700-talets första hälft och som utgör ett storskaligt och säregget exempel på provinsiell tolkning av högbarockens arkitektoniska ideal**

- **Kyrkorummets slutliga utformning och inredning från 1700-talets första hälft samt de äldre komponenter och detaljer som behållits i den slutliga kompositionen**
- **De många och välbevarade läktarna som ett numera sällsynt exempel på kyrkornas inredningslösningar under vissa perioder**
- **Det ovanligt stora antalet inredningar utförda av Olof Gerdman omkring 1750, som representativa exempel på påkostade Stockholmsarbeten från perioden**
- **Kyrkogården innehåller ovanligt många särpräglade gravkvarter och gravvårdar som speglar såväl person och samhällshistoria som gravskicket utveckling**

Källor och litteratur

Ahlberg, H. 1996. *Dalarnas kyrkor i ord och bild*

Arkeologisk förundersökning vid Leksands kyrka. Rapport 1995:10, Dalarnas museum

Berggren, Hugo. 1934. *Sveriges kyrkobyggnader. Västerås stift*

Boëthius, Gerda. 1916. *Leksands kyrka*. I *Sveriges kyrkor, Dalarna*, band 1

Leksands församlingshem. 1914. I *Julbok för Västerås stift*, 1914

Leksands kyrka – Yttre renovering. 1995. Antikvarisk rapport, Dalarnas Museum

Lindh, Staffan. ? *En guidad tur på Leksands kyrkogård*

Nisbeth, Åke. 1999. *Leksands kyrka*

Orglarna i Leksands kyrka. 1985

Prästgårdsinventering i Kopparbergs län, 1976. Dalarnas museum

Prästgårdar med skyddsbestämmelser i Kopparbergs län. 1993. Länsstyrelsen i Dalarna

Sjögren, Josef. 1952. *Orgelverken i Västerås stift*

Tusen år på Kyrkudden: Leksands kyrka, arkeologi och byggnadshistoria. 1982

Övriga uppgifter:

Inventeringsdatum: 2005-06-30

Fältinventering: Jean-Paul Darphin

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Jean-Paul Darphin, efter samråd med referensgrupp utsedd av Västerås stift

Rapportsammanställning och foto: Jean-Paul Darphin

Rapporten färdigställd: 2006-01-12

Händelser: Kronologisk förteckning

År	H-Typ	Händelse	Källa
1100-talet??	Träkapell	Grundläggningar tyder på förekomsten av en kvadratisk träbyggnad på platsen. Förhistorisk gravfält på kyrkans plats	Nisbeth, 1999; Tusen år, 1983
Omkring 1300 ??	Uppförande stenkyrka	En medeltida byggnad i senromansk stil från omkring 1300 ? utgör Leksands kyrkas innersta kärna. Den motsvarade långhusets tre mellersta skepp, var ovälvd med högt och brant tak	Nisbeth, 1999 Boëthius, 1916 Tusen år, 1983
Omkring 1450	Torn-Uppförande	Ett torn uppförs mot långhusets västra gavel. Nedersta delen muras av gråsten, övre delen av tegel	Nisbeth, 1999; Boëthius, 1916 Tusen år, 1982
1400-talets slut –1500-talets början	Om- och tillbyggnad-Valv	Nuvarande tegelvalv med tegelpelare uppförs. Mittskeppet får stjärnvalv, något högre; sidoskeppen får kryssvalv. Kort därefter utsmyckades de putsade valven med kalkmålningar Tornets vapenhus välvs med stjärnvalv	Nisbeth, 1999; Boëthius, 1916
1520	Tillbyggnad-Långhuset	Tillbyggs långhuset med en sakristia mot norr och ett vapenhus i söder.	RAÄ
1573	Tornhuv- Skador-Ny spira	Den medeltida tornspiran skadas i en storm. Den ersätts med ny tornspira	Nisbeth, 1999; Tusen år, 1982
1500-talets slut	Brand	Tornet eldhärjas, ny spira uppförs	Boëthius, 1916
Omkring 1600	Ombyggnad-Vapenhus	Ett vapenhus vid långhusets sydportal ombyggs	Nisbeth, 1999
1627	Brand	Tornet skadas, spiran och klockorna förstörs, långhusets yttertak skadas. Ny spira uppförs	Boëthius, 1916; Nisbeth, 1999
1628-1630	Klockstapel	Uppförs klockstapeln, efter att kyrkans torn brandhärjats. Den placeras strax utanför bogårdsmuren	Boëthius, 1916 Tusen år, 1982
1641	OmbyggnadSpira	Ny spira uppförs på tornet, Dalarnas högsta m. sina 83 meter	Tusen år, 1982
1668-1672	Tillbyggnad-Långhus-sakristia	Murmästare Daniel: Södra sidoskeppet uppförs. Vapenhuset i söder införlivas med nya skeppet. Dess södra och västra murar samt valvet återanvänds i södra sidoskeppets konstruktion. Murar och gavlar höjs, taket omformas för ändamålet, två fönster och en dörr skapas i norra långväggen. Ny portal i söder. Nya läktare uppförs. Sakristian i norr byggs om och utvidgas, nytt valv mot öster . Klockstapeln repareras och tillförs lanternin	Nisbeth, 1999; Boëthius, 1916 Tusen år, 1982
1683	Orgel	Uppgift om förekomsten av en orgel i samband med visitation; troligen kyrkans första, skänkt till kyrkan 1681. Den placerades på en läktare i koret	Sjögren, 1952 Orglarna, 1985
1694	Ändring-Inredning	Ny läktare uppförs i södra sidoskeppet (soldatläktaren)	Nisbeth, 1999 Tusen år, 1982
1701	Orgel	Orgeln ombyggs av J.H. eller J.N. Cahman	Sjögren, 1952 Orglarna, 1985
1709	Brand	Tornet skadas, spiran och långhusets yttertak förstörs	Nisbeth, 1999
1709-1715	Genomgripande ombyggnad-Kyrkan Som en följd av branden	Byggm. Magnus Lundström: Större delen av tornets tegelmurverk rivs, ner till långhusets höjd, nytt tak motsvarande nya korets tak. Tornet omvandlas till vapenhus. Utvidgning: nytt kor i öster i förlängningen av mittskeppet, pelare och bågar i mittskeppet omformas med undantag av västra travénen, norra sidoskeppet uppförs. Taket ombyggs till brutet tak och kröns med lökspira. Spiran kröns med ett kulkors, gyllene kungakrona och Karl XII:s namnchiffer. Träbyster av Petrus och Paulus (templets skyddspatroner) placeras på takåsen. Ombyggnaden gav Leksands kyrka sin nuvarande form och utseende. Under följande år förnyas större delen av kyrkans inredning. Bl.a. tillkommer nya slutna bänkar som anpassas till skeppsindelningen och de nya gångarna	RAÄ Nisbeth, 1999; Boëthius, 1916
1722-1724	Orgel	En ny barockorgel om tio stämmor uppförs av J.N. Cahman. Den placeras på en särskild läktare över västra läktaren. Gamla orgeln skänks 1735 till Djura kyrka.	Sjögren, 1952 Orglarna, 1985

1734-1757	Inredning	Efter ombyggnaden får kyrkan till största del nya inredningar och inventarier, dels genom nya förvärv, dels genom ombyggnation	Boëthius, 1916; Tusen år, 1982
1755	Utvidgning-Sakristia	Sakristian utvidgas åt norr, och blir därmed bredare än norra sidoskeppet. Nytt valv av samma typ som norra sidoskeppet	Nisbeth, 1999 Boëthius, 1916
1768	Ändring-Inredning	Ombyggs kyrkans läktare. Samtliga rivs utom orgelläktaren i väster. Tre nya läktare uppförs; läktaren i väster utvidgas på sidorna till hela västra gavelns bredd, en ny läktare uppförs i söder som ersättning för soldatläktaren, en ny läktare uppförs i norr över ingången till sakristian.	Nisbeth, 1999 Tusen år, 1982
1773	Klockstapel	Ändring av klockstapeln som får sitt nuvarande tak	Tusen år, 1982
1802-1839	Kyrkogård	Stenmurarna kring kyrkogårdens äldsta del uppförs, portarna tillkommer 1801 och 1803, smidesgrindarna 1802	Nisbeth, 1999
1812	Upprustning-Klockstapel	Reparation av klockstapeln, bl.a. får taken plåtbeläggning	Boëthius, 1916
1855	Ändring-Fönster	Fönsterbyte, äldre fönster med blyinfattningar ersätts med träramar	Boëthius, 1916 Tusen år, 1982
1891-1895	Genomgripande ändringar-Interiör	Ny altarring som delvis tillverkas med delar av bröstpanel från 1600-talet. Värmeanläggning installeras. Gångar och vissa golvytor cementeras. Dekorationsmålningar utförs på pelare, väggar och valv; inredning ommålas med vit färg; de slutna bänkkvarteren från 1700-talet ersätts med öppna bänkar som målas med trädringar, epitafier flyttas	RAÄ; Orglarna, 1985; Boëthius, 1916; Nisbeth, 1999
1895	Orgel	Ny orgel uppförs av G.A. Setterqvist & son, ett senromantisk orgelverk om 22 stämmor. Fasaden ritas av ark. Agi Lindegren. Den placeras på den nedre västra läktaren, den övre orgelläktaren rivs. Cahmans orgel överförs till Djura kyrka	RAÄ; Sjögren, 1952 Orglarna, 1985
1901	Glasmålningar-Koret	Två glasmålningar uppsätts i korfönstren. De förställer kyrkans skyddspatroner. Tillyv. Neuman och Vogel	Tusen år, 1982
1907-1909	Upprustning-Kyrkorummet m.m.	Dekorationsmålningarna fr. 1890-talet överkalkas; större delar av inredningen får en blådominerande färgsättning. Byggnadens grund cementeras, fasaderna vitlimmas, sakristians golv cementeras. Varmluftsanläggning installeras, utschaktning för varmluftskanaler under golvet, omläggning av golven i kyrkorummet	Nisbeth, 1999; Boëthius, 1916; Tusen år, 1982
1910	Ändring-Koret	Fa. Neuman & Vogel: Glasmålningar insätts i korets fönster. De föreställer apostlarna Petrus och Paulus.	Nisbeth, 1999
1913	Församlingshem-Uppförande	Ett församlingshem m. bostäder för systrarna uppförs vid Kyrkallén på Noret efter ritningar av konstnär G. Ankarkrona	Julbok, 1914
1918-1919	Kyrkogården	Anläggs det s.k. spanskaområdet, nedanför S:t Petri. Gravkvarteren tillkommer då spanska sjukan härjar som värst i landet	Lindh
1931	Upprustning-Värmeanläggning	Utschaktning av golven för renovering av värmeanläggning.	Tusen år, 1982
1943	Upprustning-Underhåll	Förbättring av värmeinstallationen	Tusen år, 1982
1953-54	Orgel	Verket om- och tillbyggs av Åkerman & Lund och utökas till 50 stämmor. Fasaden bevaras. Målade pannåer fr. gamla orgelläktarens barriär uppsätts på nya orgelläktaren	Orglarna, 1985 Tusen år, 1982
1963	Kyrkogård	Stenmuren och grindstolparna repareras	Tusen år, 1982
1967	Kyrkogård	Anläggs norra kyrkogården	Lindh
1970-1972	Upprustning-Restaureering-Interiör	Ark. C.A. Acking; konserv. E. Håkansson. Anpassning av kyrkorummet till tidens krav och behov, med minsta förändringar. Väntrum och tekniska utrymmen skapas under vapenhuset, nytt stengolv. Bevarade delar av kalkmålningar från omk. 1500 tas fram och konserveras, äldre inredningar restaureras. Nya elarmaturer installeras. Inredning av utrymme under sakristian. Även arkeologisk undersökning	RAÄ Nisbeth, 1999 Tusen år, 1982

1971	Kororgel	Ett korpositiv om sex stämmor av Åkerman & Lund anskaffas. Det placeras under gapskullen.	Orglarna, 1985
1979	Kyrkogård	Anläggs en minneslund	Lindh
1982-84	Kororgel	Ny kororgel, en kopia av Cahmans orgel, installeras i korets norra del. (ark. Ulf Oldaeus, orgelb. S. Magnusson). Korpositivet flyttas till sakristian. "Gamla orgeln" i väster restaureras	Orglarna, 1985
1985	Gravkapell	Gravkapellet nordväst om kyrkan ombyggs	Nisbeth, 1999
1995	Restaurering- Exteriör	Ark. B. Blomé; ingenjör N. Skogslund. Omputsning, avfärgning; ändring av sockeln; fönsterrenovering; ommålning av snickerier; mindre plåtarbeten; förgyllningar; stenkonservering; åtgärder på åskledare; översyn: hängrännor, tuprör och dränering. Arkeologiskundersökningar: byggnaden samt marken kring byggnaden	DM; 1995
1996	Underhåll-taken	Tjärning av spåntak.	DM; 1996

Situationsplan

